

Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyye Türü Şiirlerinde Yer Alan Tipler ve Kültürel Unsurlar

Mesut Bayram DÜZENLİ, Talip ÇUKURLU¹

Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyye Türü Şiirlerinde Yer Alan Tipler ve Kültürel Unsurlar

Özet

Klasik Türk edebiyatında ramazaniyyeler ilk defa XV. yüzyılda görülmeye başlanmıştır, XVIII. yüzyılda yaygın olarak yazılmış ve XX. yüzyıla kadar yazılmaya devam etmiştir. Divan şairlerinin Ramazan ayı vesilesiyle padişahlara, devlet büyüklerine veya hamilerine sundukları ve nesip bölümünde Ramazan'ı anlatan ve genellikle kaside nazım şekliyle yazdıkları "ramazaniyye" adı verilen bu manzumeler, Osmanlı toplumunun Ramazan ayına bakışını tespit etmede son derece önemli kaynaklardır. Bu türde en çok manzume yazar Enderunlu Fazıl'dır. Bu çalışmamızda, Enderunlu Fazıl Divanı'ndaki ramazaniyye türü manzumelerde yer alan tipler ve kültürel unsurlar incelenmiştir. Bunun için İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan NEKTY02819 demirbaş numaralı yazma eser esas alınmıştır; yaprak, şiir ve beyit numaraları bu eserdeki sıraya göre verilmiştir. Bazı durumlarda Almanya Milli Kütüphanesi (Deutsche Nationalbibliothek) Türkçe Yazmalar Koleksiyonunda bulunan Ms.or.fol.3343 demirbaş numaralı yazmadan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesinde bulunan O/253 demirbaş numaralı matbu nüshadan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enderunlu Fazıl, Ramazaniyye, Kaside, Tip, Osmanlı Ramazan Kültürü

Makale Türü: Araştırma

Types and Cultural Elements in Enderunlu Fazıl's Poems of Ramazaniyye

Abstract

In classical Turkish literature, poems mentioning the month of Ramadan were first published in XV. century and XVIII. century is a widespread species. These poems, called "ramazaniyya", which the poets of the Divan presented to the sultans, elders or patrons on the occasion of the month of Ramadan and wrote about the Ramadan in the section of "nesip" and generally written in ode, are extremely important sources in determining the Ottoman society's view of the month of Ramadan. The poet who wrote the most poems in this genre is Enderunlu Fazıl. In this study, the types and cultural elements in the "ramazaniyya" type of poems in the Divan of Enderunlu Fazıl were examined. For this, the manuscript with the fixture number NEKTY02819 in the Library of Rare Works of Istanbul University was taken as a basis; page, poem and couplet numbers are given in the order in this work. In some cases, Ms.or.fol.3343 in the Turkish Manuscripts Collection of the German National Library (Deutsche Nationalbibliothek) and the printed copy with the fixture number O / 253 in the Atatürk Library of Istanbul Metropolitan Municipality. The verse forms, number of couplets, titles and meters of the ramazaniyya are given in a table.

Keywords: Enderunlu Fazıl, Ramazaniyya, Ode, Type, Ottoman Ramadan Culture

Paper Type: Research

Giriş

Klasik Türk edebiyatı eserlerinin birçoğunun dinî metinleri barındırıyor olması, yazma eserlerin serlevhalarında eser isimlerinin hemen altına bir de besmelenin ilâştirilmesi, bu edebiyatın İslam dini etkisinde geliştiğini göstermektedir. Din olgusu, Klasik Türk edebiyatını sadece belagat bakımından değil konu bakımından da etkilemiştir. Bu etkileyiş, hemen bütün şairlerin divanlarının baş tarafında yer alan tevhit, münacat ve naat türü kasidelerde yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu hususta Çelebioğlu, kültür ve edebiyatımızdaki dini, tasavvufi ve ahlaki mahiyetteki eserlerin din dışı eserlerden daha fazla olduğunu, din dışı eserlerin dokusunda bile dini kültürümüzün tezahürlerini her an tespit etmenin mümkün

¹ Mesut Bayram DÜZENLİ, Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mesutbayramduzenli@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-3479-8244, Talip ÇUKURLU, Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, talip.cukurlu@siirt.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-5164-6720.

Bu makale 30 Nisan 2021 tarihinde Bakü Avrasya Üniversitesi tarafından düzenlenen *Nazım Hüseyinli Uluslararası İlmî Araştırmalar Kongresi'*nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

olduğunu belirtmektedir (1998: 697). Ramazaniyeler de dini kültürümüzün yansımalarının en üst seviyede görüldüğü türlerden biridir.

Ramazan, Arapça “şiddetli sıcak olmak, yakmak” anlamına gelen “ramaz” kökünden türeyen bir kelimedir. Terim anlamı ise “Arabi ayların şaban ve şevval arasında kalan ve devamı boyunca oruç tutulan dokuzuncu ay”dır (Ayverdi, 2011: 1014). Divan şairlerinin Ramazan ayı vesilesiyle padişahlara, devlet büyüklerine, dostlarına veya hamilerine sundukları ve nesip bölümünde Ramazan’ı anlatan ve genellikle kaside nazım şekliyle yazdıkları, “ramazaniye” adı verilen (Canım, 2020: 252; Çelebioğlu, 1998: 692; Pekolcay vd. 2000: 240) manzumeler, Osmanlı toplumunun Ramazan ayına bakışını tespit etmede son derece önemli kaynaklardır. Bu eserler kaside nazım şeklinin yanı sıra bentlerle meydana gelen nazım şekilleriyle veya gazel nazım şekliyle de yazılabilmektedir. Kasideler genellikle Ramazan tebriki için yazılırken gazeller daha çok Ramazan ilhamıyla yazılmış şiirlerdir (Çelebioğlu, 1998: 703). Diğer taraftan ramazaniyeler, dinî literatürün Klasik şiirimize girmesinde büyük bir pay sahibidir. “Cami, mushaf, cemaat, oruç, ramazan, rahle, imsak, iftar, teravih” vd. terimler, şairin dehasına göre manzumelerde yerini alır (Ertan, 95: 15).

Toplumların çeşitli inanç ve geleneklerinin, sosyal ve ruhi hayatının edebi eserlere yansması doğaldır. Bu sebeple, manzum veya mensur birçok edebi türde devrin hususiyetlerini yansıtan izler fazlasıyla bulunabilmektedir. Ramazaniye türü eserler de bunlara dahildir. Ramazan veya oruç dini bir mevzu olarak ele alınmasının yanı sıra sosyal ve edebi bir mevzu olarak da yüzyıllar boyunca edebi eserlerimizde işlenmiştir. Ramazan’la ilgili eserleri dini, tasavvufi ve edebi yönlerini dikkate alarak üçe ayırmak mümkün gibi gözükse de eserler çoğu zaman birden fazla yöne sahip olabilmektedir. Bu noktada Çelebioğlu şu şekilde tasnif yapılabileceğini söyler: 1) Ramazaniyeler 2) Ramazan ilahileri 3) Ramazan manileri 4) Ramazan’la ilgili rubai, koşma vs. gibi muhtelif türden şiirler (1998: 691).²

Ramazan bütün Müslümanlar için ortak bir nokta olsa da her bir Müslüman topluluğun dünya görüşüne, yaşadığı coğrafyaya göre birbirinden farklı adetler, gelenekler ortaya çıkmıştır (Dursunoğlu, 2003: 20). Bahusus Türk-İslam edebiyatı da derinden etkilenmiş; atasözleri, deyimler, şiirler, maniler ve sohbetlerle Türklere mahsus bir “Ramazan Medeniyeti/Edebiyatı” ortaya çıkmıştır. Klasik Türk edebiyatında ilk örneklerine XV. yüzyılda rastlanan (Kaya vd, 2019: 225; Yüksel, 1977: 35) ramazaniyeler, XVIII. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşmıştır. Bu türün en çok örnek veren şairi, Enderunlu Fazıl’dır. Sabit, Nazim, Edirneli Kami, Koca Ragıb Paşa, Şeyh Galib, Enderunlu Vasıf ve Sümbülzade Vehbi gibi isimler de ramazaniye türünde eser telif etmiş olan diğer şairlerdendir (Çelebioğlu, 1998: 692; Uzun, 2007: 439).

Ramazaniyelerde; hilalin görülmesi, Ramazan’ın başlaması, mahya, kandiller, eğlenceler, imsak, iftar, teravih, sahur, Kadir gecesi, tiryakiler, sarhoşlar, din adamları, bayram hazırlıkları ve nihayetinde bayram işlenen konulardan olmakla beraber bu makalede daha çok tipler ve kültürel unsurlar üzerinde durulacaktır.³

1. Enderunlu Fazıl’ın Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı (ö. 30 Aralık 1810/3 Zilhicce 1225/18 Kanun-ı Evvel 1225)

Enderun’da yetiştiği için Enderunlu Fazıl olarak bilinen ve asıl adı Hüseyin olan şair, Akka’da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kardeşinin ölümü için düşürdüğü tarihten hareketle 1170/1756-1757 civarında doğduğunu söylemek mümkündür. Dedesi Zahir Ömer ve babası Ali Zahir, I. Abdülhamid zamanında Akka’da, devlete isyan ettikleri için öldürülmüştür (1189/1775). Fazıl, kardeşi ve amcaları, Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa tarafından İstanbul’a getirilmiş ve hükümdarın fermanı üzerine Fazıl, kardeşi Hasan Kamil ile birlikte Enderun’a alınmıştır.

² Tasnif hakkındaki detaylı bilgi için referans esere müracaat edilebilir.

³ Makalenin hacmi düşünülerek ramazaniyeler hakkında ayrıntıya girilmemiş olup detaylı bilgiye ilgili çalışmalardan bakılabilir.

Kaynaklar, Enderun'da sekiz dokuz yıl kadar iyi bir eğitim alan Fazıl'ın, 1198/1783-84 yılında çeşitli sebeplerle saraydan çıkarıldığını, İstanbul sokaklarında on iki yıl kadar perişan bir hayat süren şaire - başta padişah olmak üzere çeşitli devlet adamlarına yazmış olduğu kasidelerinin de etkisiyle olsa gerek- Rodos, Halep ve Erzurum yörelerinde çeşitli görevler verildiğini kaydeder. Bu görevleri sonrası İstanbul'a dönen Fazıl, hicivleri yüzünden 1214/1799'da bu kez sürgüne gönderilir. Sürgün yıllarında gözlerini kaybeden şairin İstanbul'a dönmesine izin verilir. Yaklaşık on yıl yatalak ve kör olarak yaşayan Fazıl, 30 Aralık 1810 tarihinde vefat eder. Şairin, caize alabilmek için kör ve yatalak haldeyken bile dönemin devlet bü-yüklerine kasideler sunduğu, kaynaklarda aktarılan bilgiler arasındadır (Büyük Türk Klasikleri, 1990: 124-125; Fatin, 2017: 384-385; Kesik, e-kaynak; Koç, 2008: 438-439; Koç Keskin, 2010: 149-186; Koçu, 1971: 5589-5592; Küçük, 1995: 188-189; Mehmed Süreyya, 1996: 510-511; Şemseddin Sami, 1889: 3331; Yöntem, 1977: 529-531). Fazıl'ın Divan edebiyatında en fazla ramazaniyye yazan şair olmasının temelinde de yine yaşamış olduğu maddi imkansızlıklar olsa gerektir. Zira gerek kaside ve gerekse terki-bent nazım şekliyle yazdığı bu manzumelerde, şairin sürekli maddi sıkıntılardan yakındığını ve memduhundan bir yardım beklediğini görmekteyiz.

1.2. Eserleri

Fazıl'ın *Divan*, *Hûbannâme*, *Zenannâme*, *Çenginâme (Rakkasnâme)*, *Defter-i Aşk* isimli eserleri vardır. Bu eserlerin en önemlisi ise oldukça hacimli olan *Divan*'ıdır. *Divan*'da Türkçe, Arapça, Farsça münacat ve naatlar bulunur. Eserin asıl bölümünü, dönemin önde gelen kişilerine sunulmuş olan kasideler oluşturur. Yaklaşık yüz altmış sayfalık kasideler bölümünün ardından tarih manzumeleri ve gazeller gelir. Enderunlu Fazıl'ın bu eseri üzerine maalesef henüz tenkitli bir metin neşri yapılmamıştır.

Defter-i Aşk, Fazıl'ın önce âşık olup sonra pişman olduğu aşk maceralarını anlattığı 438 beyitlik bir mesnevidir. *Hûbannâme*, Hindistan'dan Amerika'ya kadar birçok ülkenin erkeklerinden bahseder ve şairin onlar hakkındaki görüşlerini barındırır. Ahlakın sınırlarını zorlayan bu eser 796 beyitten ibarettir. Osmanlı devletinde yasaklanmış ilk eserdir. *Zenannâme*, çeşitli milletlerin kadınlarının anlatıldığı, kadınlar hamamı ve mahalle baskını gibi bölümlerin olduğu 1101 beyitlik bir mesnevidir. *Çenginâme*, *Rakkasnâme* adıyla da bilinen eserde, İstanbul'daki köçeklerin isimleri sayılır. Dönemin örf ve adetlerini yansıtmaması bakımından önemli olan bu eser dört mısralık bentlerle yazılmıştır. *Sûrnâme-i Şehriyâr*, I. Abdülhamid'in şehzadeleri Mustafa ve Süleyman'ın "Bed-i Besmele" törenini anlatması ve bu türün müstakil ilk örneği kabul edilmesi bakımından önemli bir eserdir.

2. Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyyelerindeki Tipler ve Kültürel Unsurlar

Enderunlu Fazıl Divanı'nın yurt içi ve yurt dışı çeşitli kütüphanelerde yirmi iki nüshası tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan *NEKTY02819*⁴ demirbaş numaralı yazma eser esas alınmış; yaprak, şiir ve beyit numaraları bu eserdeki sıraya göre verilmiştir. Ancak İÜ nüshasında bazı ramazaniyye türündeki şiirlerin bulunmaması, zaman zaman birtakım imlâ ve vezin hataları ile anlamın tam oturmaması gibi sebeplerle Almanya Milli Kütüphanesi (Deutsche Nationalbibliothek) Türkçe Yazmalar Koleksiyonunda bulunan *Ms.or.fol.3343* demirbaş numaralı yazmadan⁵ ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında bulunan *O/253* demirbaş numaralı matbu nüshadan⁶ yararlanılmış; bu durum, gerek metin içinde gerekse dipnotlarda belirtilmiştir. İÜ nüshası incelendiğinde yirmi tane ramazaniyye türünde manzume bulunduğu tespit edilmiştir. İÜ'de olmayıp B nüshasında bulunan üç ramazaniyye daha eklendiğinde Fazıl'ın bu türde yazmış olduğu manzume sayısı yirmi üçe ulaşmaktadır. Bu yönüyle Fazıl, ramazaniyye türünde en fazla manzume yazan Divan şairi unvanını elinde bulundurmaktadır.⁷

⁴ Bu nüsha "İÜ" kısaltmasıyla gösterilecektir.

⁵ Bu nüsha "B" kısaltmasıyla gösterilecektir.

⁶ Bu nüsha "MA" kısaltmasıyla gösterilecektir.

⁷ Hakan Yekbaş, *Ramazani Divan Şiiri Metinlerinden Okumak* isimli makalesinde verdiği tabloda (2012: 186-187), Fazıl'a ait üçü terki-bent on altısı kaside olmak üzere toplam on dokuz ramazaniyye tespit etmişken Hulusi Eren, *Sosyal Hayata*

*Divan'*da bulunan ramazaniyyeler hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Sıra/ Sayfa No	Nazım Şekli	Beyit/ Bent Sayısı	Başlık ⁸	Vezin
1/43b	Kaside	33	Kasîde-i Ramazâniyye vü Şitâiyye	Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün
2/43b	Kaside	60	Kasîde-i Ramazâniyye vü Bahâriyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
3/45b	Kaside	70	Kasîde-i Ramazâniyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
4/47a	Kaside	78	Kasîde-i Ramazâniyye	Me'ûlü / Mefâîlü / Mefâîlü / Feülün
5/96a	Kaside	50	Kasîde-i Ramazâniyye vü Şitâiyye Der-Sitâyiş-i Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
6/97a	Kaside	13	Kasîde-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Me'ûlü / Mefâîlü / Mefâîlü / Feülün
7/97b	Kaside	18	Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Hâfız İsmâîl Pâşâ	Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün
8/98b	Kaside	20	Kasîde-i Ramazâniyye-i Kâim-Makâm Sâmi Bekir Pâşâ	Mefâîlün / Feilâtün / Mefâîlün / Feilün
9/98b	Kaside	34	Kasîde-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kâtibü's-Sırr-ı Cihân-dârî Ahmed Efendi	Mefâîlün / Mefâîlün / Feülün
10/99b	Kaside	30	Kasîde-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kâtibü's-Sırr-ı Şeh-riyârî Ahmed Efendi	Me'ûlü / Fâilâtü / Mefâîlü / Fâilün
11/100b	Kaside	26	Kasîde-i Ramazâniyye Be-Kapudan-ı Deryâ Sâlih Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
12/101a	Kaside	21	Ramazâniyye-i Beyhân Sultân	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
13/101a	Kaside	20	Kasîde-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî İbrâhîm Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
14/101b	Kaside	10	Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî İbrâhîm Nesîm Efendi	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
15/102a	Kaside	16	Kasîde-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Refîk Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
16/102b	Kaside	49	Kasîde-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Şerîf Efendi	Feilâtün / Mefâîlün / Fe- ilün
17/103b	Kaside	11	Kasîde-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî İbrâhîm Efendi	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
18 ⁹ /B 55b	Kaside	11	Ramazâniyye-i Diğer	Mefâîlün / Mefâîlün/ Feülün
19 ¹⁰ /B 56b	Kaside	53	Ramazâniyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
20/104a	Kaside	12	Kasîde-i Ramazâniyye Be-Re'îsü'l-Küttâb Gâlib Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün

Bakan Yönüyle Nedim'in Ramazaniyesi Üzerine Bir İnceleme" isimli makalesinde (2019: 148) Fazıl'ın "on üç kaside ile bu türün en fazla örnek veren şairi" olduğunu söylemiştir.

⁸ Başlıklar nüshalarda farklılık gösterdiği için bu çalışmada bazı istisnalar dışında İÜ nüshası tercih edilmiştir.

⁹ İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

¹⁰ İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

21 ¹¹ /B 85a	Kaside	26	Ramazâniyye Be-Hazret-i Sultân Mustafâ Hân	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
22/118b	Terkip- bent (?)	13	Terkîb-Bend-i Ramazâniyye Ki Be-Rikâb-ı Şâh-ı Enâm Arz- Şüde	Mef'ûlü / Mefâilü / Mefâilü / Feülün
23/121a	Terkip- bent (?)	5	Terkîb-Bend-i Ramazâniyye Sadr-ı A'zam Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün

Tablo 1: Enderunlu Fazıl Divanı'nda Yer Alan Ramazaniyyeler

2.1. Ramazaniyyelerdeki Tipler

2.1.1. Kayyumlar (Cami Hizmetlileri)

Ramazan ayında bahçıvan ve mescit hademeleri görevli oldukları yerleri düzenlemişlerdir. Cami hizmetlileri (kayyumlar), mescitleri gül bahçesine çevirmişlerdir:

Bâğbân-ı çemen ü kayyim-i mescid ne aceb

Her biri gülşenine mescidine verdi nizâm (K.2, b.2)¹²

Kayyumlar, ramazan ayı geldiğinde camileri ışıklarla aydınlatmaktadırlar ki şair, kandilleri bir gezegen olarak hayal eder ve yaptığı bu işten dolayı onların da evinin nurla dolması için dua eder:

Her câmi'-i tâbendesı bir şu'le-i rahşân

Nûr olsun evi kayyim-i seyyâre-feşânın (K.6, b.3)

Ramazaniyyelerde kayyumlarla ilgili kandil uçurma eğlencesini gerçekleştirdikleri aktarılmaktadır. Bu eğlenceye çalışmamızda ramazaniyyedeki kültürel unsurların verildiği üçüncü bölümde değinilecektir.

2.1.2. İmamlar

Enderunlu Fazıl, ramazaniyye türü manzumelerinde bahçe tasviri yaparken gül ve bülbül münasebetini anlatırken ramazan ayının onda bıraktığı etkiyi de dile getirmiştir. Mesela şair, aşağıdaki beyitte nergis fidanının taç kısmının eğik olmasını, -hüsûtalil sanatı yaparak- tevazu ile baş eğmesine bağlamış ve bu bakımdan onu çimenlikteki namaz kılmak için saf tutmuş diğer çiçeklere imamlık yapıyor gibi düşünmüştür. Bu ifade ile imamların tevazu sahibi olduğuna/olması gerektiğine bir atıf yapılmış olmalıdır:

Ser-fürû oldu huzû-ile fidan-ı nergis

Saff-ı ezhâr-ı çemenzâra meğer oldu imâm (K.2, b.10)

Aşağıdaki beyitte de bülbül ile hatip mukayese edilmiş, camide hatip güzel sesini yükselttikçe bağda da bülbülün şarkı söyleyerek makam icra ettiği ifade edilmiştir:

Bunda âvâzeler etdikce hatîb-i hoş-gû

Anda elhân ile bülbül eder icrâ-yı makâm (K.2, b.18)

2.1.3. Vaizler

Enderunlu Fazıl Divanı'nda yer alan ramazaniyyelerde din görevlileri, Divan şiirinde olduğu gibi olumsuz vasıflarla karşımıza çıkmaktadır. Sultan Selim'e yazdığı kasidesinde kendi hâlini anlatırken Ramazan'dan dolayısıyla vaizlerden de dem vuran şair, kendisi ile onlar arasında bazı anlaşmazlıklar olduğunu dile getirerek padişahın kendisini affetmesini ister. Şaire göre vaiz, sofrayı düşünen, bütün düşüncesi lokma ve ekmek parası olan biridir. Kürsüde söyledikleri imsak zamanı gibi şairin canını sıkıştır. Her ne

¹¹ İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

¹² Parantez içindeki ilk rakam Tablo 1'deki şiir sırasını, ikinci rakam o şiirdeki kaçınıcı beyit/mısra olduğunu göstermektedir. K. kasidenin, b. beytin, T.B. terkip-bentin, m. mısranın kısaltmasıdır.

kadar mübarek Ramazan ayı gitti diye ağlıyorsa da şair, vaizin bundaki samimiyete inanmamakta ve lokmasının kesilmesi sebebiyle ağladığını iddia etmektedir:

Gavgâlarımız vâ'iz efendi ile afv et
Ben ehl-i beyânım o henûz ehl-i hândır
İmsâk gibi cânımı sıkdı yine lâfı
Endîşesi hep lokma ile pâre-i nândır
Kürsîde mübârek ramazân gitdi der ağlar
Feryâd ile âvâzesi ayyukâ-resândır (K.4, b.58-60)

Enderunlu Fazıl, bir terkip-bentte, sevgiliye Ayasofya Camii'nde kırık dökük lisaniyla bir şeyler anlatmaya çalışan vaizi dinlerken rastladığını ifade ederek onun yalanlarını niye dinlediğini kendisine sorar. Ona, kâinatın haberini kendisinden işitmesini, zira kendisinin söz ehlinin müşküllerini halleden kişi olduğunu söyler:

Dinler idi bir vâ'iz-i işkeste-dehâni
Dedim ki ne dinlersin efendim bu yalanı
Gel benden işit hep haber-i kevn ü mekânı
Ben ukde-küşâ-yı sebki-ehl-i beyânım (T.B.22, B.7, m.8-11)

Şair, vaizin kürsüye çıktığını ancak sözlerinin hep yiyecek ve içeceklerin lezzetiyle ilgili olduğunu ifade eder:

Yine kürsîye su'ûd eyledi vâ'iz ammâ
Sözü hep lezzet-i meşrûb ile me'kûl üzere (T.B.23, B.2, m.3-4)

Vaizler, bu cömertlik ayında ellerinde mum ile kapı kapı dolaşıp insanlardan yardım toplamakta veya onların evlerine iftar yemeği için misafir olmaktadır:

Bu mâh-ı kerem vâ'izi de derbeder eyler
Şeb tâ be-seher mûm ile geşt-i fener eyler (T.B.22, B.5, m.5-6)

2.1.4. Müezzin:

Müezzinlerin beş vakit insanları namaza çağırdığını söyleyen şair, "Ey dua etmeyi huy edinmiş olan! Şimdi müezzinin çağrısına icabet vaktidir, uyan!" diye seslenir.

Hams-i evkât-ı mübârekde mü'ezzin çağırır
Ey du'â-pîşe icâbet demidir şimdi uyan (K.12, b.11)

2.1.5. Şeyh:

Enderunlu Fazıl'ın şiirlerinde en fazla küçük gördüğü kişilerin başında şeyhler gelir. Şeyhleri obur, çok yiyen, boğazından başka bir şey düşünmeyen, midesi güçlü kişiler olarak tanıtan şair, onların düşüncelerinin sofradaki yiyeceklerin renkleriyle bulaşık olduğunu, yani yiyecekten başka bir şey düşünmediklerini söyler:

Yazdıysa eger kayyim-i dâna dişine taş
Hep şeyh-i ekûle söz atar nâdire-dândır
Ol ehl-i şikem şeyh-i kavî-mi'de ki dâ'im
Endîşesi âlûde-i elvân-ı hândır (K.4, b.28-29)

Bu şeyhler, ellerinde keşkülle cerre çıkmakta, yani üç ay boyunca imam ve hatiplik mesleğini icra etmenin karşılığı olarak halktan para toplamakta, böylece hayatlarını idame ettirmektedirler. Dolayısıyla şeyh efendinin her ne kadar elbisesi ve sarığı da olsa yine de feracelerinin altında mutlaka bir keşkül bulunmaktadır. Bunların belirli bir yeri yoktur ve Ramazan ayında hangi kapı açıksa oradan içeri girmektedirler:

Olsa ne kadar câme vü destârı müşekkel
Keşkûl yine ferrâcesi altında nihândır
Şehr-i ramazân içre mekândan da münezzeh
Hangi kapı açıksa mekânı o mekândır (K.4, b.30-31)

Şeyhi gündüz kürsüde baykuşa, gece ise yarasaya benzeten şair, onun sürekli dolaşıp durduğunu söyler. Lütuf ve ikram limanına hırs gemisini çeken şeyh efendi, dilenci denizinin kapılarını bekleyen bir kaptan gibidir:

Baykuş gibi kürsüdeki şeyhi gece görsek
Huffâş-ı şebânî gibi sâhib-cevelândır
Liman-ı kerîmâne çeker keştî-i hırsı
Ebvâb-ı yem-i sâ'ili bekler kapudandır (K.4, b.32-33)

Şeyh efendi, eteği belde (hazır vaziyette) bastonu elde Ramazan Bayramı gelince insanlardan elbise, yiyecek vb. şeyler toplamaktadırlar. Onlar, bir ayın değil on iki ayın da Ramazan ayı olmasını isterler. Çünkü cerre çıkana Ramazan'da hediye verilmektedir:

Dâmen be-miyân elde asâ ıyde varınca
Hep câmesitan lokmasitan katresitandır
İster yine zâlim on iki mâh ola rûze
Çün cerr-i menâfi' edene tuhfe evândır (K.4, b.34-35)

Enderunlu Fazıl, şeyh efendiyi anlatırken onunla ilgili alaycı ve küçümseyici ifadelerle de şiirinde yer verir. Mesela aşağıdaki manzumesinde şeyh efendinin obur olduğunu, açlığın canına tak ettiğini, her bir ekmeğin gözüne güneş gibi görüldüğünü, gökyüzündeki ayı has çörek zannettiğini söyler. Hele büyük bir eve iftar için çağrıldıysa yemek hırsından iftar vaktinin gelmesi için sabırsızlanmakta olduğunu belirtir:

Cânına takdı yine şeyh-i ekûlün açlık
Görünür çeşmine hurşîd gibi her bir nân
Nev hilâli göricek hâss çörek zann eyler
Belki eflâke tutar kûşe-i taraf-ı dâmân
Cân atar hırs-ı ta'âm-ile dem-i iftâra
Bir büyük hânede illâ ki olursa mihmân (K.3, b.45-47)

Şeyh efendi, işte bu oburluğu sebebiyledir ki kürsüde ne kadar vaaz etse de aklı sürekli türlü yemeklerle donanmış süslü iftar sofrasındadır. Üstelik vaazında hep Maide Suresi'nden söz etmekte ve "yiyiniz, içiniz" ayetini açıklamaktadır:

Va'z eder kürsîde ammâ ki bütün fikr eyler
Lezzet-i çâşnî-i sofrâ-i zevk-i elvân
Sûre-i Mâ'ideden va'zı bütün bahs eyler

Hep *külû ve'srebû* âyetlerin eyler tibyân (K.3, b.48-49)

Enderunlu Fazıl, şeyh efendiye karnının büyüklüğü ve içinin hareketli oluşu bakımından Zülkarneyn'in düşmanlarını dehşete düşürüp geniş topraklar fethetmesine; lokmaları hızlı hızlı midesine götürmesi bakımından da "lokman ruhu" nun (eter) son derece uçucu olmasına benzeterek alaycı bir şekilde eleştirir. Karn-Zülkarneyn ve lokma-Lokman kelimeleri arasında nakıs cinaslarla yapılan kelime oyunları dikkat çekicidir:

Karnı vüs'atde ki dehşet-figen-i Zülkarneyn

Lokma-i sahtı telâş-âver-i rûh-ı Lokmân (K.3, b.50)

Şeyh efendinin sözü soğuktur ama midesi, kürsüde bahsettiği cehenneme ateşi ödünç olarak vermektedir:

Sözü bârid ise de mi'desi ammâ eyler

Kürsîde söylediği düzaha karz-ı nîrân (K.3, b.51)

Fazıl, Ramazan ayının oburların, ikiyüzlülerin zamanı olduğunu söyler. Nitekim "yiyiniz, içiniz" ayetini söyleyip duran şeyhler de o iki yüzlülerdendir:

Şimdi ehl-i şikemin ehl-i riyânın devrân

Hep *külû ve'srabû* söyler yine şeyh-i sâlûs (K.5, b.4)

Lenger, tarikat ehlinin giydiği taçların başa geçen kısmıdır. Şeyh, yemeğini lengerin üzerine kurmuş, yani sofraya oturmuştur. Lengerin bir anlamı da büyük yemek kazanı demektir. Şair, burada kelimelerin farklı anlamlarından yararlanarak şeyhle alay eder. Şeyh efendi, gözünü halka gibi çöreklerin üzerine dikmiş, böreklere saldırmaktadır. Şair, şeyhin aklını "yufka" ile vasıflandırarak yine kelime oyununa baş vurur:

Şeyhim yetişip lengeri kurmuş yemek üzre

Açmış gözünü halka misâli çörek üzre

Saldırmada ol yufka akıllı börek üzre (T.B.22, B.1, m.5-7)

Enderunlu Fazıl, Ramazan ayında camiye mi yoksa gülşene mi gitmesi gerektiği hususunda tereddüt yaşar. Ancak şeyh efendi, camide kendisini tehdit ederken gül bahçesinin bülbülü kendisini davette ısrarcıdır. Şeyh efendi, amel defterindeki günahları yok ettirirken peri yüzlü sevgili ise gönüldeki elemeleri gidermektedir:

Bilemem câmi'e yâ gülşene mi azm edelim

İkisi câzibekâr-ı dil-i hayret-encâm

Şeyh Efendi bu taraftan bizi eyler tehdîd

O taraftan dahi bülbül bize eyler ibrâm

Gerçi bu defter-i a'mâlden eder mahv-ı zünûb

Dilden ammâ ki eder ol perî mahv-ı âlâm (K.2, b.20-22)

2.1.6. Rint-Zahit (Sufi)

Enderunlu Fazıl'ın ramazaniyelerinde, rint ve zahit tipleri Divan şiirinin klasik izlerini taşımakla birlikte özellikle rindin farklı niteliklerle anlatıldığı da görülmektedir. Aşağıdaki beyitte rint içkiye düşkündür. Ancak Ramazan ayı sebebiyle içkiye ara vermiştir ve meyhanecinin verdiği mühlete uyması yani bayram gelinceye kadar sabretmesi gerekmektedir:

Tulû-ı gurre-i bayrama dek ey rind-i sahbâ-keş

Gerek sabr u tahammül va'de-i pîr-i mugân üzre (K.1, b.11)

Şair, cami ile gül bahçesi arasında tereddüt yaşar. Birisinde sufînin temiz gönlünden saçılan yıldırımlar, öbür tarafta ise muradına erememiş rindin neşelendirmesi söz konusudur. Bu ifadeler, sufi ile alay etme ve rindi yüceltme bakımından Divan şiirinin alışlageldik anlatış tarzına uygundur:

Burası bârika-bahş-ı dil-i pâk-i sûfî

Orası neş'e-dih-i hâtır-ı rind-i nâ-kâm (K.2, b.19)

Şairin, rindi Divan şiirindeki tasvirlerden farklı olarak anlattığı da görülmektedir. Aşağıdaki beyitte bir afet olarak görülen oruç, yeni ayı eline bir hançer gibi alınca uğursuz pek çok rint, korku ile camiye kaçmıştır. Bu kez rint, cehennem korkusu taşınması bakımından alışıldık tasvirlerden farklı olarak anlatılmıştır:

Nev hilâli eline hançer edip ol âfet

Havfla câmi'e kaçdı nice rind-i menhus (K.5, b.3)

Başka bir manzumede rint, Ramazan ayında farklı bir ruh hâline bürünen riyakâr biri olarak anlatılmıştır ki bu da alıştığımız ifade tarzından hayli farklıdır:

Girdi takvâ ile bir hâlete rind-i sâlûs (T.B.23, B.3, m.1)

2.1.7. Bekçiler

Ramazaniyelerde karşılaşılan bir başka tip, bekçilerdir. Osmanlı toplumunda bekçiler, Ramazan'ın geldiğini davul çalarak halka duyurdukları gibi onları sahura da kaldırma görevini yerine getiriyorlardı (Bezci, 2018: 60, 74). Enderunlu Fazıl, gökyüzünü bekçiye, Ramazan ayını da davula benzettiği aşağıdaki beytinde, bekçilerin boyunlarında davulla kapı kapı dolaştığını da vurgular. Derbeder kelimesinin hem "bir kapıdan diğer bir kapıya" hem de "avarelik" anlamları, bağlama uygun olarak kullanılmıştır:

Yohsa boğazına bir dühül asıp çerh-i denî

Bekçiler gibi olur derbeder-i halk-ı cihân (K.3, b.21)

2.1.8. Güzeller (Huban)

Enderunlu Fazıl -her ne kadar türü ramazaniyye de olsa- bu tür kasidelerinde devrinin güzellerini anlatmaktan çekinmez. Bu güzeller, Divan edebiyatı geleneğinde olduğu gibi erkek özelliklerinin yanı sıra kadın özellikleri de taşımaktadır. Şair, ramazaniyye türündeki bir kasidesinin tegazzül bölümünde, Ramazan'da gizli güzellerin görünmesinin, İstanbul gibi acayip şehrin güzel bir âdeti olduğunu söyler. Güzellerin zikri ile bir parça (lokma) gazel söylemek arzusunu dile getiren şair, uzun zamandır güzel söz söylemeyen ağızların, kendi gazeliyle bu oruçlarını açmalarını temenni eder. Bu beyitte, bir yerde fahriye özelliği görülmesinin yanı sıra, "lokma, rûze-dârân, dehân açmak" kelimeleri arasında, Ramazan ayına ait kelimelerin bir araya toplanmasıyla güzel bir kompozisyon oluşmuştur. Dehan açmak deyimini, "yemek yemek, konuşmak" gibi farklı anlamları çağrıştıracak şekilde yine Ramazan ayı ile uyumlu olarak kinayeli kullanılmıştır:

Bu da bu şehri-i acîbin ne güzel âdetidir

Görünür hep ramazân içre nühüfte hûbân

Zikr-i hûbân ile bir lokma gazel tarh edelim

Rûze-dârân-ı ma'ânî açalar ana dehân (K.3, b.53-54)

Sevgilinin yüzü, Ramazan ayı gibi parlayıp ortaya çıkınca dünya-âlem o ay parçasına tutulacak, onu sevecektir:

Ramazân mâhî gibi rûyu olunca rahşân

Ay o mehpâreye âlem nice olmaz şa'bân (K.3, b.55)

Sevgilinin elinde riya alameti olarak bir tespih, başında ise dağınık bir sarık vardır. Oruçtan gelen açlık nedeniyle dermansız bir şekilde yürümektedir. Yanaklarında henüz çıkan tüyler, kitaptaki hükümleri ortadan kaldırmasına rağmen o yine de camie Kur'an okumaya gitmektedir. Enderunlu Fazıl'ın, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin hükmünü kaldırdığını iddia ederek tefsir ilmindeki nasih-mensuh meselesiyle ilişkilendirmesi oldukça dikkat çekmektedir:

Elde tesbîh-i riya serde perîşân destâr

Rûzeden öyle hırâm üzre yürür bî-dermân

Fitne-i hattı henûz nesh-i kitâb eyler iken

Elde mushaf yine câmi'de okurmuş Kur'ân (K.3, b.56-57)

Şair, sevgilinin oruç olmasını istemez. Zira âşıkların gönlünü kebab yapsa da gamzeler oruçlu olduk-tan sonra âşğın bedenine girmek, oraya nüfuz etmek istemeyecektir. Şair, ay yüzlü sevgilinin boynu al-tındaki siyah beni de Ramazan ayı içinde gizli olan Kadir gecesi olarak hayal eder:

Kendisi sâ'im ise n'eyleyim ol gamzeleri

Bir taraftan dil-i 'uşşâkını eyler büryân

Gerden altında siyah hâli o meh-ruhsârın

Leyle-i kadr-i mübârek ramazân içre nihân (K.3, b.58-59)

Sevgili ile Kadir gecesi arasındaki benzerlikler ramazaniyelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Sevgiliyi Zeliha ve ikinci Yusuf olarak düşünen şair, onun Kadir gecesi gibi gizli olduğunu dile getirir:

Ol hüsn-i Zelihâ ile ol Yûsuf-ı Sâni

Hâtem eder engüşte hilâl-i ramazânı

Bir gün arayıp bulmadım ol tâze cüvânı

Mânend-i şeb-i kadr-i şerîf oldu nihânî (T.B.22, B.7, m.1-4)

Aşağıdaki beyitler ise Enderunlu Fazıl'ın, erkek güzellerden ziyade kadın güzellerden söz ettiği hissini uyandırmaktadır. Onları gayet realist çizgilerle anlatan şair, Osmanlı toplumunda kadınların Ramazan ayında teravih namazlarına katıldığını da belirtmiş olur. Ramazan ayında şeytanlar zincire vurulmuştur. Müslümanlar, onun eziyetinden, kendilerini yoldan çıkarmasından uzaktırlar. Ancak şimdi de put gibi güzeller, Ramazan ayında şeytanların yerini almıştır. Camileri dolduran, gönül karıştıran şuh sevgililer, işleriyle dünyaya fitne vermektedirler. Onların kılıç gibi bakışları, itikafa girenlerin çektikleri perdeleri bile yırtmaktadır:

Şeytân ki berî oldu Müsülmânı ezâdan

İzlâl edecek şimdi hemân cins-i bütândır

Câmi'lere doldu nice bir şûh-ı dil-âşûb

Kim şîveleri fitne-dih-i âlemiyândır

Her âfet-i nev-reste ki şemşîr-i nigâhı

Sad perde şikâf-ı harem-i mu'tekifândır (K.4, b.6-8)

Enderunlu Fazıl, ramazaniye türünde bir terkip-bendinden alınan aşağıdaki mısralarda sevgilinin vasıflarını sayarken Ramazan ve bayrama ait unsurlardan da faydalanmayı ihmal etmez. Sevgilinin ben-leri Bilal-i Habeşî'dir. Yüzü bayram gecesinin sabahında doğan güneştir. Sevgili yosma edalıdır. Etrafında kendisine düşkün olanlar yıldız kadar çoktur. Âşıkları, ancak kanlı göz yaşlarıyla iftar eder:

Uşşâka siyeh hâli Bilâl-i Habeşîdir

Ruhsârı sabâh-ı şeb-i İyidin güneşidir

Ol yosma-edâ cümle bütânın keleşidir

Yıldız kadar üftâdelerin mâhveşidir

Âşıkların iftârı hemân kanlı yaşıdır (T.B.22, B.3, m.1-5)

Terkip-bendin devamında, Ramazan ayının o sene nevrüz bayramına denk geldiği anlaşılmaktadır. Enderunlu Fazıl, sevgiliye olan duygularını anlatırken yine Ramazan unsurlarından faydalanmıştır. Buna göre sevgili minare boyludur ve şairin gönlü, tıpkı bir kandil gibi, sevgilinin saçlarında asılı kalmıştır:

Ne tâlib-i nevrûz u ne şâd-ı ramazânem

Men bende-i ân-tal'at-ı hurşîd-i cihânem (T.B.22, B.3, m.11-12)

Bir şûh-ı menârî-kade oldum yine mâ'il

Kandîl gibi zülfünde asıldı dil-i Fâzıl (T.B.22, B.5, m.11-12)

Enderunlu Fazıl'ın ramazaniyelerinde sevgiliyi anlatırken kullandığı kelimelerden bir tanesi de "şaban"dır. Şaban kelimesi, Divan şiirinde Arabi ay ismi dışında sevgili manasında da kullanılmaktadır. Şair, kelimenin bu iki anlamından da yararlanarak sıklıkla tevriyeye başvurmuştur. Aşağıda buna örnek mısralar yer almaktadır:

Şa'bânıyım ol kaşı hilâlin alimallâh (T.B.22, B.6, m.1)

Arş-ı a'lâda melekler dahi şa'bânıdır (K.4, b.4)

Şaban kelimesi dışında sevgilinin, Ramazan hilalini de çağrıştıracak şekilde "mâh, meh-pâre" gibi kelimelerle sıklıkla anlatıldığını görmek mümkündür. Aşağıdaki mısralarda şair, peri çehreli gördüğü sevgilinin yüzünün Ramazan hilali gibi parladığını, o ay parçası sevgiliye bütün bir cihanın âşık olacağını söyler:

Nice bir şûh-ı perî-çehre-i âşûb-ı cihân

Ramazân mâhı gibi rûyu olunca rahşân

Ay o mâh-pâreye âlem nice olmaz şa'bân (T.B.23, B.1, m.8-10)

2.1.9. Tiryakiler (Sigara ve Afyon Tiryakileri) ve Ayyaşlar

Bu tür kasidelerde, Ramazan'ın gelişiyile, boğazına ve rahatına düşkün olanların, içki müptelâlarının keyiflerinin kaçışı, oruca bir türlü ısınamayışları, meyhanelerin boşalıp camilerin adam almaz hale gelişleri, ortak "mizah" öğeleri olarak kullanılmıştır (Yüksel, 1977: 42).

Enderunlu Fazıl'ın ramazaniyelerinde dikkati çeken tiplerden biri de tütün, afyon ve içki müptelâlarıdır. Osmanlı döneminde afyon kullanana tiryaki denilirdi. İstanbul'da "esnâf-ı bengciyân" adı verilen bir sınıf bulunuyordu. Bunlar, Süleymaniye semtinde Tiryakiler Çarşısı'nda yer alan dükkanlarda şurup, macun, levha gibi esrar ihtiva eden müstahzarlar hazırlayıp tiryakilere satıyorlardı. Tiryakiler, Ramazan ayında afyonu macun hâline getirir, macunu iki üç kat kâğıda sararak sahurda iki üç tane yutarlar, kâğıt mide öz suyunda eriyince macun midede dağılır ve birkaç saatliğine de olsa tiryakilerin keyfi devam ederdi. Ramazan'da ayyaşlar ise iftarda şarap yerine afyon şurubu içerlerdi (Erkal 2007: 27,30).

Aşağıdaki beyitte şair, feleği kalles olarak nitelendirerek Ramazan'ın hilali görününce afyon ve içki müptelâlarına feleğin gülerek baktığını söylemektedir. "Kallâş" kelimesinin döneke anlamı da düşünüldüğünde şairin felek kelimesine farklı anlamlar yüklediği görülecektir:

Nev-hilâl-i savmla bakdım felek kallâşına

Âlemin gülmekte tiryâkisine ayyâşına (K.17, b.1)

Tiryakiler, muhtemelen ertesi günün Ramazan ayının ilk günü olacağından habersiz uykuya varmışlar ve nihayetinde öfkeli bir aslana benzeyen ve kendilerini büyüleyen korkutucu bir sesle sahura uyanmışlardır ki hayret içinde hilale bakmaktadırlar. Zira hazırlıksız yakalanmışlardır. Gökyüzüne baktıklarında hilalin, tıpkı kendi boyları gibi iki büklüm olduğu görmekteyler. Ramazan hilali, bunların omuzunda ağır bir yükür. Çünkü bir ay boyunca afyon kullanamayacaklardır. Şair, “iki büklüm boy” ve “omuzlarında Ramazan hilalinin ağır bir yük” olduğunu ifade ederken afyon içenlerin Ramazan’da ne kadar zorlandıklarını söylemekle kalmaz; aynı zamanda bu kişilerin bedence ne kadar zayıf düştüklerini de dile getirir:

Tiryâkîlerin hâbdan açıldı dü çeşmi
Hep hayret ile mâh-ı sıyâma nigerândır
Benzerse hilâle ne aceb kadd-i dü-tâsı
Düşünde hilâl-i ramazân bâr-ı girândır
Mûhiş erişir gûşuna âvâz-ı müsahhir
Gûyâ ki hemân na’re urur şîr-i jiyândır (K.4, b.9-11)

Tiryakilerin, afyonu macun hâline getirdiklerinden daha önce söz etmiştik. Bu macunun konulduğu küçük kutulara da “hokka” ismi verilmektedir. Şair, tiryakiler için afyon macununun yüz Firdevs cennetine mukabil ve bin Süleyman peygamberin mülkünün ise tütüne feda edilecek kadar kıymetli olduğunu; bu maddelere müptela olanların bin kez de niyet etseler oruç tutmalarının mümkün olamayacağını söyler:

Sad cennet-i Firdevsi deger hokka-i ma’cûn
Bin mülk-i Süleymâna fedâ lûle duhândır
Bu hâl ile bî-çârelerin savmı ne kâbil
Bin niyyet eger eylese billâhî yalandır (K.4, b.11-12)

Yine aynı manzumelerin devamında tiryakilerin Ramazan’da yaşadıkları zorlukları onların ağzından aktaran şair, Ramazan’ın bilhassa iftar vakti ve sonrasında rahatlık verdiğini ancak bilhassa sabah içkisinin -oruç sebebiyle- yokluğunun vücuda büyük bir ağırlık getirdiğini ifade eder:

Evkât-ı ferah-bahşına söz yok ramazânın
Hengâm-ı sabûhîsi belî sıklet-i cândır (K.4, b.14)

Enderunlu Fazıl, gönlün içki içme arzusunda olduğunu, ancak Ramazan hilalinin ağızlarına sağlam bir kilit vurduğunu söyler. Bu bakımdan şair, içkiye düşkün rintlere bayram sabahına kadar meyhanecinin vaadi üzere sabır ve tahammül etmesini tavsiye eder. Şairin, Ramazan hilalini şekil olarak asma kilitlere benzetmesi dikkat çekicidir:

Bu demde âteş-i seyyâle lâzımdır dile ammâ
Hilâl-i rûze bir kufl-ı metîn urdu dehân üzre
Tulû’-ı gurre-i bayrama dek ey rind-i sahbâ-keş
Gerek sabr u tahammül va’de-i pîr-i mugân üzre (K.1, b.10-11)

İçki içenlerin gözlerinde bir kızılık oluşur. İçki de kırmızı renklidir. Afyonun öldürücü bir özelliği vardır, oysa ayyaşlar için içki ruha ferahlık verir. Bu yüzdendir ki Ramazan ayında içkiden uzak düşmek, ayyaşların bedenlerinde titremelere sebep olur. Ancak onlar yere düşmez, zira onlara meyhanecinin nefesi

yetiştir. Şairin, burada pîr-i mugân kelimesinin tasavvufi anlamına başvurarak şeyhlere ve onların nefeslerinin müritleri üzerindeki etkisine de gönderme yaptığını söylemek mümkündür:

Ayyâşların hâli kızıldır hele ammâ

Afyon sem-i kâtil mey ise rûh-ı revândır

Hicr-i mey ile her ne kadar ra'seler etse

Düşmez ki mededkârı dem-i pîr-i mugândır (K.4, b.15-16)

Bekri, içkiye düşkün, ayyaş kimse demektir. Osmanlı döneminde meyhanelerin Ramazan ayında kapandığı düşünüldüğünde bundan en fazla etkilenecek olan elbette ayyaşlardır. Enderunlu Fazıl, Ramazan'da garibanlık çeken bekrilerin oruç ayının akabinde gelen şevvali, bu yasaktan kurtuldukları ay olarak görür. Bekriler, Ramazan'da o kadar içki noksanlığı yaşamaktadır ki camideki kandilleri kadeh olarak görmekte, içki arzuları sebebiyle gözlerinden kanlı yaş damlamaktadır:

Şevvâldedir bekrîlerin maskat-ı re'si

Şehr-i ramazân içre garîbân-ı cihândır

Kandîleri sâgar gibi câmi'de görünce

Şevk-i mey ile dîdesi hûn-âbe-çekândır (K.4, b.17-18)

Ramazan hilali, keyif ehline iki büklüm olmuş boyunu göstermiştir. Ardında yıldızlardan oluşmuş bir alay vardır. Onun sesi, içki müptelası rintlerin narası gibidir:

Nev-mâh-ı sıyâm açdı dehânın geliyor ay

Keyf ehline gösterdi yine kâmet-i dü-tây

Ol na're-i rindân-ı mey-âşâma bedel vây (T.B.22, B.2, m.1,4-5)

Ramazan ayında dükkânını kapatan meyhanecinin zarar ettiğini söyleyen Enderunlu Fazıl, sakilere üzülmemelerini, şevval ayı geldiğinde bütün sıkıntıların gideceğini söyler:

Bu demde belî pîr-i mugânım zarar eyler

Ey sâkî elem çekme bu demler güzer eyler

Şevvâl-i mükerrem yine def'-i keder eyler

Nev-gurre-i ıydi kadeh-i ehl-i şer eyler (T.B.22, B.5, m.7-10)

2.1.10. Oruç Tutanlar

Henüz âkil-baliğ olmamış, İslam'ın emirleriyle yükümlü olmayan çocuklar sıbyandır ve diğer hükümlerde olduğu gibi Ramazan'da oruç tutmakla da mükellef değildirler. Enderunlu Fazıl, III. Selim'e yazdığı ramazaniyyesinde Divan şiiirinde alışık olmadığımız bir benzerlik ilişkisi kurarak gülşenin henüz sıbyan hükmünde olmasına rağmen oruçlular gibi akşama kadar ağzını kapattığını söyler. Bu ifade, aynı zamanda goncanın güle dönüşmesi temennisidir. Ancak bu temenni, bir paradoksu da beraberinde getirmektedir. Zira goncanın gül olması, emir ve yasaklarla, yani oruç tutmakla mükellef olması demektir:

Hükm-i sıbyânda iken gonce dahi gülşende

Rûze-dârân gibi leb-beste olur tâ ahşâm (K.2, b.11)

2.2. Ramazaniyyelerde Yer Alan Kültürel Unsurlar

2.2.1. Kandil Uçurma

Kandil uçurma, ramazanlarda mahya kurulan büyük camilerin minarelerinden avluya kandil indirilmesi münasebetiyle kullanılan bir tabirdir. Kandil uçurulacak ipin bir ucu minarenin şerefesine, öteki ucu

da cami avlusunun şerefe hizasına gelen bir iki metre yüksekliğinde bir yere bağlanırdı. Uçurtmacı, teravih namazından sonra kandil uçurmaya başlardı. Kutu içinde ipe iliştilerle minareden saliverilen kandil aşağıya doğru iner, kandillerin birbirini takiben ve yıldız kaymasını andıran bu inişlerinin meydana getirdiği hoş manzarayı seyretmek için halk cami avlusunda toplanırdı. Fatih minaresinden Fatih meydanındaki sıra kahvelerden birine gündüzden uzatılan ipe de bu suretle kandil bağlanarak saliverilirdi. Kahveleri dolduran halk, kandillerin inişini seyrederdi. Seyircilerden kandil kutusunun bir tarafına şeker veya kurabiye gibi şeyler koyarak uçurtmacıya hediye gönderenler de olurdu. Kandillerin minareden yere inişi, yıldız uçuşunu andırdığı için bu adı almıştı. Bunu gören ve taklit hevesine düşen çocuklar da ya karşılarındaki evin penceresine veyahut bahçelerindeki ağaçlardan birinin dalına bağladıkları sicimler vasıtasıyla kandilli mahyalar kurarlar, geceleri yaktıkları kandili çekip salıvermekle masumane eğlenirlerdi (Pakalın 1983: II-160).

Fazıl'ın, ramazaniyelerinde bu gelenekten sıkça söz edildiğini görmekteyiz. Cami görevlilerinin yaktığı kandillerle akşamı gündüze çevirdiklerini, yıldızlara inat kandil uçurduklarını söyleyen şair, kandil uçurmanın insanlar üzerinde bıraktığı etkiden de bahseder. Manzumeye göre kandil uçurmasını görenler, gezegenlere ip takıldığını zannetmektedirler. Manzara o kadar güzel ve cezbedicidir ki artık kimse, gökyüzüne başını kaldırıp bakma ihtiyacı duymamaktadır:

Kayyim ki kanâdil ile şâmı seher eyler

Kandîl uçurur yıldıza rağmen neler eyler

Seyyâreye ip takmadı arz-ı hüner eyler

Mâhiyyet-i eflâke aceb kim nazar eyler (T.B.22, B.5, m.1-4)

Bahçıvanın zerrinkadeh cinsi laleleri tıpkı bir Süreyya yıldızı gibi dizdiğini söyleyen şair, böylelikle bahçıvanın meşcit görevlisine her akşam kandil uçurduğunu söyler:

Bâğbân dizdi Süreyyâ gibi zerrînkadehi

Kayyim-i mescide kandîl uçurur her ahşâm (K.2, b.9)

Aşağıdaki beyitte ise şair, cami görevlisinin kandil uçururken ipten kayan kandilleri, ateşten kanatlara sahip cennet kuşu olarak hayal eder:

Öyle kandîl uçurur kayyim-i câmi' gûyâ

Âteşin şehper ile tâ'ir-i kudsî-i cinân (K.3, b.43)

Aşağıdaki beyitte de kandiller camdan yapılmış bir hüma kuşu olarak düşünülmüştür:

Kandîl uçurur kayyim-i seyyâre-keş ammâ

Bir murg-ı zücâcî ki hüma-yı tayerândır (K.4, b.27)

2.2.2. Saçı Geleneği

Saçı, “düğünlerde damat tarafından gelinin başına serpilmesi gelenek hâline gelmiş olan para, buğday, çiçek, kuru yemiş gibi şeyler” ve “geline verilen hediye, davetlilerin getirdikleri düğün hediyesi, düğün armağanı” anlamlarına gelmektedir. Müslüman Türklerde saçı geleneğiyle ilgili ilk uygulamalar, Karahanlı ve Oğuz Türklerinde görülmektedir. Selçuklulardaki saçı geleneğine benzeyen bir uygulama Karahanlı Türklerinde de görülmektedir. Karahanlılar, “gelin indirme” törenlerinde -bugün de birçok yerde yapıldığı gibi- gelinin attan inip eve gidişi esnasında başına para ve değişik hububat saçarlardı. Önceleri genellikle düğün törenlerinde icra edilen saçı geleneği sonraki zamanlarda tüm sevinç gösterilerinde uygulanmıştır. Saçı geleneği, Türk kültüründeki sürekliliğin bir göstergesi olarak Osmanlılarda da devam etmiştir. Padişah tahta çıkınca valide sultan büyük bir törenle saraya getirilir, devlet büyükleri yerlerini alır ve yol boyunca yeniçeriler dizilirlerdi. Valide sultanın arabası yeniçeri ağasının yanına gelince durur,

hilat giydirilir, bu arada fakirlere para verilir ve valide sultan da halka altın saçardı (Kurtoglu, 2009: 88, 90).

Enderunlu Fazıl, kış mevsimi ve ramazan ayı münasebetiyle III. Selim'e yönelik yazmış olduğu bir kasidesinde, ramazan hilalini altından bir kadehe benzeterek feleğin kâinat üzerine -önce- dolu yağdığını, ancak hemen ardından rücu sanatıyla bunun dolu olmadığını, feleğin yeni gelen oruç ayını tebrik için cihan halkı üzerine inciler saçtığını söyler. İnciye benzetilen dolu tanelerinin halkın üzerine saçılması ile -yukarıda da aktarıldığı gibi- farklı vesilelerle gerçekleştirilen saç geleneğine işaret edilmektedir. "Kadeh" anlamı da bulunan dolu kelimesi, şair tarafından özellikle tercih edilmiş olsa gerektir:

Elinde nev-hilâl-i rûze bir peymâne-i zerrîn
Dolu yağdırdı sâkî-i felek kevn ü mekân üzre
Dolu sanma bu nev-mâh-ı sıyâmı eyleyip tebrik
Nisâr etdi felek dür-dâneler halk-ı cihân üzre (K.1, b. 6-7)

2.2.3. İstanbul'da Ramazan Manzarası

Enderunlu Fazıl, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın (öl. 1817) methinde yazdığı ramazaniyyenin nesip bölümünde, İstanbul'daki ramazan manzarasını gözler önüne sermiştir. Şair, paşanın döneminde İstanbul'un cennetin gül bahçelerinden daha nurlu olduğunu, her caminin ıslık ıslık parladığını söyleyerek onları böyle parlak hâle getiren cami görevlilerine dua eder. Şeyhler, ramazan ayında kürsülere hücum etmiş, vaizlerin sesi gökyüzüne ulaşmıştır:

Sad hamd ola devrinde yine şehir-i Sitanbul
Envârını basdırdı gülistân-ı cinânın
Her câmi'-i tâbendesini bir şu'le-i rahşân
Nûr olsun evi kayyim-i seyyâre-feşânın
Kürsîlere yek-pâre hücûm etdi meşâyih
Eflâke erişdi nefesi mev'ize-hânın (K.6, b.2-4)

Şehrin her bir beldesi cennetten bir köşedir. Şehrin güzellerinin cennetteki huriler gibi gösterişi vardır. Âşıklar, seyrangahlara onları seyretmek için hücum etmişlerdir. Camiler, yaşlı ve gençlerin izdihamıyla kalabalık bir hâldedir:

Her nâhiye-i şehir birer kıt'a-i Firdevs
Hûrî gibi âlâyışı var anda bütânın
Seyrâna hırâm eyledi saf saf yine 'uşşâk
Câmi'de tezâhümleri var pîr ü cüvânın (K.6, b.5-6)

3. Şairin Ramazan ve Oruçla İlgili Düşünceleri

Her ne kadar çalışmamızda değerlendirdiğimiz her bir beyit, Enderunlu Fazıl'ın Ramazan ayına ait düşüncelerini yansıtsa da şairin bir bütün olarak düşüncelerini ayrı bir başlık altında değerlendirmenin yararlı olduğu kanaatindeyiz. Böyle bir değerlendirme yapma gayemizin bir diğer sebebi, Enderunlu Fazıl hakkında -bilhassa diğer eserlerinden hareketle- çok fazla olumsuz düşüncenin yazılıp söylenmesidir. Elbette şairin hayatının, söyledikleri ile paralel olup olmadığını ispat etme gibi bir imkânımız -hayatı hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız için- şimdilik yoktur. Ancak şair hakkındaki olumsuz görüşler de nihayetinde ona ait olduğu söylenen (!) eserlerde yer alan manzumelerinden yola çıkılarak serdedilmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın bu bölümünde yapılacak değerlendirmelerin, şairin toplum tarafından ta-

mamıyla olumsuz bir kişilik olarak tanınması yönündeki görüşleri bir nebze de olsa kırmaması ümit edilmektedir. Ramazaniyyelerin, ömrü yokluklar içinde geçmiş bir şair tarafından, caize beklentisiyle yazıldığı yine hatırdan çıkarılmamalıdır. Konuyu çok fazla uzatmamak için, şairin önemli gördüğümüz birkaç manzumesini, muhtasar olarak değerlendireceğiz.

Fazıl, Yusuf Ziya Paşa'ya yazdığı bir kasidesinin nesip kısmında, Ramazan ayını nurlu bir goncaya benzeterek bu ayın Allah'ın Müslümanlar için bir hediyesi olduğunu söyler ve Ramazan'ın gelişinden duyduğu sevinci "Habbezâ/Ne mutlu!" ifadesiyle dile getirir. Şair, oruç ayının meleklerin dahi sevgilisi olduğunu söyler. Bu ay, Cenabı Allah'ın ihsanı ile bütün cihanın nimetlendiği bir zamandır. Bu mübarek ayda zengin fakir herkes, çeşit çeşit sofraların cazibesine meyillidir:

Ramazân mâhı ki bir gonce-i nûrânîdir
Ehl-i İslâma aceb tuhfe-i Rabbânîdir
Habbezâ mâh-ı şerîf-i ramazân kim anın
Arş-ı a'lâda melekler dahi şa'bânıdır
Habbezâ mâh-ı ziyâfet-keş-i âlem ki cihân
Ni'met-âlûd-ı sımât-ı kefi-i ihsânıdır
Öyle bir mâh-ı mübârek ki bütün bay u gedâ
Mâ'il-i tantana-i sufre-i elvânîdir (K.5, b.1,4-6)

Manzumenin devamında şair, Ramazan'ın daha çok manevi yönü üzerinde durur. Kur'an-ı Kerim, ikram dolu bu ayda inmiştir ki, onu bu bakımdan bizzat Hz. Allah övmektedir. Yine bu ayda bulunan Kadir gecesi, sevgilinin saçlarıdır. Her gecesi meleklerin nur saçtığı bir meşale, her sabahı ise ruhani âlemin yardımının olduğu bir aydır. Bu ay öylesine faziletlidir ki her bir anı, uzun bir ömürle dahi mukayese olunmaz:

Öyle bir mâh-ı mükerrem ki Hudâ-yı zî-şân
Nass-ı tenzîl-i kerîminde senâ-hânîdir
Öyle bir dilber-i nev-reste-i bâğ-ı Firdevs
Leyle-i kadri anın zülf-i şebistânıdır
Her şebi meş'ale-i nûr-feşân-ı melekût
Her sabâhı meded-i âlem-i rûhânîdir
Fazlına gerçi söz olmaz bu mübârek mâhın
Her demi bî-bedel-i 'ömr-i firâvânîdir (K.5, b.7-10)

Şairin başka bir manzumesinde yine benzer düşünceler içinde olduğunu görmekteyiz. Meleklerin dahi kendisine âşık olduğu bir dilber olarak anlattığı Ramazan'ı yine "Habbezâ" diyerek karşılayan Enderrunlu Fazıl, onun bir bağışlama ve bereket ayı olduğunu ifade etmektedir. Ramazan hilalini ise cennet kapısının halkası olarak görür:

Habbezâ mâh-ı dilber-i ramazân
Ki ana hep melâ'ike şa'bân
Bârekallâh mâh-ı zül'l-berekât
Levhaşallâh şehr-i zül'l-gufrân
Öyle bir mâh kim hilâli anın

Halka-i bâb-ı cennet-i Rıdvân (K.12, b.1-3)

Ramazan ayının gelişi, o sene şubat ayına rastlar. Şair, Ramazan ayının Allah'ın rahmeti ile geldiğini, zira şubat ayı olmasına rağmen havanın yaz mevsimi gibi sıcak olduğunu söyler. Ramazan hilali, gümüşten yapılmış bir mangal gibi henüz üçüncü cemre zamanı olmasına rağmen havayı ısıtmıştır. Fazıl, bütün bunların Allah'ın sonsuz bir lütfu olduğunu söyler:

Bir hevâ ile eyledi teşrîf

Kıldı fasl-ı şitâbı tâbistân

Cemerât-ı selâseye bu sene

Nev hilâli gümüşden âteşdân

O letâfet ki var şubâtında

Fasl-ı nîsânı etdirir nisyân

Âleme mahz-ı rahmet olduğuna

İşte şahid bu lutf-ı bî-pâyân (K.12, b.7-10)

Şairin, o sene kış mevsimine denk gelen Ramazan ayını anlattığı bir kasidesinde, -bu çalışmada daha önce söz edilmişti- orucun insanların ağızına kilit vurduğunu, yoksa böyle soğuklarda içkinin gerekli olduğunu anlattığı beyitler de yok değildir:

Bu demde âteş-i seyyâle lâzımdır dile ammâ

Hilâl-i rûze bir kufl-ı metîn urdu dehân üzre (K.1, b.10)

Enderunlu Fazıl, mevcut bilgilerden hareketle hayatı sıkıntılar içinde geçmiş bir şairdir. Onun devlet adamlarına yönelik yazdığı kasidelerin arzı hallerinde bunu görmek mümkündür¹³. Ramazan ayı müna-sebetiyle yazılan manzumelerde de Fazıl'ın sıkıntı içinde bulunduğunu görmek mümkündür. Şair, Ramazan ayının aç gözlü bir misafir olduğunu, ağızını açarak ve arkasına bir alay yıldızı takarak geldiğini söylerken alaycı bir tavır takınmıştır. Ancak bu ifadeler, şairin maddi sıkıntılarını da dile getirmesi açısından dikkate şayandır:

Nev mâh-ı sıyâm açdı dehânın geliyor ay

Açgözlü misâfirdir eder müflisi rüsvây

Ardında nücûm-ı felegi eylemiş alay (T.B.22, B.2, m.1-3)

Şair bir beyitte Ramazan ayında hep yeme-içmeden söz eden vaize olan öfkesini belirtirken de imsak vaktindeki kendi ruh hâlini de dile getirir:

İmsâk gibi cânımı sıkdı yine lâfi

Endîşesi hep lokma ile pâre-i nândır (K.4, b.59)

Sonuç

Ramazaniyeler, Ramazan ayının gelmesi vesilesiyle şairler tarafından yazılan ve genellikle bir devlet büyüğüne sunulan manzumelerdir. Bu tür manzumelerde, Ramazan ayının Osmanlı toplumunda nasıl karşılandığını ve yaşandığını, insanların neler hissettiğini, bu ayda ne tür eğlencelerin ve faaliyetlerin gerçekleştirildiğini görmek mümkündür. Elbette bu görüş, şairin penceresinden ve onun istediği nispette olacaktır. Ancak şairin de o toplumun bir ferdi olduğunu düşündüğümüzde izlediğimiz manzara, bize tam ve net olmasa bile birtakım çıkarımlar elde etmemize imkân tanıyacaktır.

¹³ Bu konu, ayrı bir makale oluşturacak kadar hacimli olup başka bir çalışmada değerlendirilecektir.

Bu bağlamda, *Enderunlu Fazıl'ın Divanı*'nda yer alan ramazaniyye türü manzumelerin dinî içerikli olması sebebiyle "kayyım, imam, müezzın, vaiz, şeyh" gibi tiplere sıkça rastlamaktayız. Enderunlu Fazıl kayyım, imam ve müezzını anlatırken tabiat unsurlarından sıkça yararlanır ve tabiattaki varlıklarla bu kişiler arasında benzerlik kurmaya gayret eder. Şairin din görevlileri arasında en fazla şeyhlere manzumelerinde yer verdiğini söyleyebiliriz. Şeyh ve vaizlerden Divan şiirindeki geleneği devam ettirerek olumsuz bir şekilde söz eden Fazıl, şiirlerin türü ramazaniyye olduğu için konuyu yeme-içme ile de ilgili hâle getirir ve alaycı bir üslup takınır. Vaizin kürsüde Maide Suresi'nden söz etmesi; şeyh efendinin açlıktan hilali dahi has çörek zannetmesi şairin bu alaycı üslubunun yansımalarıdır.

Divan şiirindeki rint-zahit tipleri de yine ramazaniyyelerde karşımıza çıkmaktadır. Zahit tipi gelenekteki özelliklerini korur. Rint ise gelenekte olduğundan farklı bir çizgide karşımıza çıkabilmektedir. Önceki yüzyıl divanlarında cennet sevgisi ve cehennem korkusu taşımayan rind, Fazıl'ın şiirlerinde korkudan camilere giden uğursuz bir tipe bırakmıştır. Bununla birlikte, sufilerin yerildiği buna karşılık rintlerin övüldüğü beyitler de yok değildir. Ramazan'lardaki görevleri sebebiyle bekçiler kendilerinden söz edilmiş tiplerdir.

Dinî içerikli olmalarına ve Ramazan ayı hasebiyle yazılmalarına rağmen Enderunlu Fazıl bu tür manzumelerde güzellerden söz etmeyi de ihmal etmez. Bu güzeller tasvir edilirken şairin realist ifadelerle başvurduğu, bu yönüyle Nedim'in takipçisi olduğu görülmektedir. Şair, bu güzelleri Ramazan ayı müna-sebetiyle camilere gitmeleri vesilesiyle anlatır. Bu anlatışta herhangi bir ahlaki sınır zorlanmaz ve aşırıya gidilmez. Dolayısıyla mesnevilerdeki ifadelerden tamamen farklı bir üslup kullanılır. Ramazaniyyelerde kendilerinden sıkça söz edilen bir diğer grup, tütün ve afyon müptelalarıdır ki şair bunların Ramazan ayında yaşadıkları anlatırken yine alaycı bir dil kullanmıştır. Ramazan ayına mahsus olarak gerçekleştirilen kandil uçurma ve saç geleneği de o dönemin eğlence anlayışı olarak manzumelerde yerini almıştır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda gerek Osmanlı toplumundaki tipleri ve gerekse o dönemdeki kültürel hayatı canlı bir tablo şeklinde yansıtmaları bakımından *Enderunlu Fazıl Divanı*'ndaki ramazaniyyelerin son derece önemli hissî vesikalar olduğunu söyleyebiliriz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%50), 2. yazar (%50) oranında katkı sunmuştur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ayverdi, İ. (2011). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Bezci, G. (2018). Osmanlı Toplumunda Ramazan Kültürü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Canım, R. (2020). Divan Edebiyatında Türler. (6. Baskı) Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1998). Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları. Ankara: MEB Yay.
- Dursunoğlu, H. (2003). Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler. Atatürk Üniversitesi TAED, 10(22), 9-29.

- Enderunlu Fazıl (1990). Büyük Türk Klasikleri. Ankara: Ötüken Neşriyat, 124-125.
- Enderunlu Fazıl. Dîvân-ı Fâzıl. Staats-bibliothek, Berlin, No. Ms.or.fol.3343.
- Enderunlu Fazıl. Dîvân-ı Fâzıl Beg Enderûnî. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY02819.
- Enderunlu Fazıl. Dîvân-ı Fâzıl Beg Enderûnî (MATBU). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No. O/253.
- Eren, H. (2019). Sosyal Hayata Bakan Yönüyle Nedim'in Ramazaniyesi Üzerine Bir İnceleme. Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi, 5(10), 147-164.
- Erkal, A. (2007). Divan Şiirinde Afyon ve Esrar. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 33, 25-60.
- Ertan, M. E. (1995). Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine Bir İnceleme. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Fatin Davud Efendi (2017). Hâtimetü'l-Eş'âr. Süleymaniye Kütüphanesi Rauf Yekta Bölümü No. 310, (hızl. Ömer Çiftçi, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>) Erişim Tarihi: 27.12.2020. 384-385.
- Kaya, B. A., Yılmaz, O., Coşkun, V. ve Kaplan, O. (2019). Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kesik, B. (2014). Enderunlu Fâzıl (Hüseyin) Bey. TEİS, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazil-enderunlu-fazil-huseyin-bey> Erişim Tarihi: 10.12.2020.
- Koç Keskin, N. (2010). I. Abdülhamit'in Şehzadelerinin Bed'-i Besmele Törenini Anlatan Enderunlu Fâzıl'ın Surname-i Şehriyar'ı Üzerine. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 27, 149-186.
- Koçu, R. E. (1971). Fazıl Bey, Fazıl Divanı. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Koçu Yayınları. 11, 5589-5592.
- Kurtoğlu, O. (2009). Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği. Millî Folklor, 21(81), 89-100.
- Küçük, S. (1995). Enderunlu Fazıl. TDV İslâm Ansiklopedisi. C 11, 188-189.
- Mehmed Süreyya (1996). Sicill-i Osmânî. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 2, 510-511.
- Pakalın, M. Z. (1983). Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C 1-3, İstanbul: MEB Yay.
- Pekolcay, N., Eraydın, S., Tahralı, M., Uzun, M. ve Subaşı, M. H. (2000). İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'îlere Giriş. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Şemseddin Sami (1996). Kâmûsu'l-A'lâm. Ankara: 6, 3331.
- Uzun, M. İ. (2007). Ramazâniyye, TDV İslâm Ansiklopedisi. C 34, 439-440.
- Ünver, A. S. (1960). Ramazan Medeniyeti. Diyanet İşleri Başkanlığı 1960 Yıllığı, 21-24.
- Yekbaş, H. (2012). Ramazan'ı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 5, 173-230.
- Yöntem, A. C. (1977). Fazıl. MEB İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: MEB Yay, 4, 529-531.
- Yüksel, S. (1977). Koca Ragıp Paşa'nın Ramazaniyesi. Türkoloji Dergisi, 7, 41-46.